Theosophia
Felsefe, İlahiyat, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi
E-ISSN: 2757-606X

Citation/©: Ağa, S. (2024). İbn Zencûye'nin Kitâbü'l-Emvâl'i Çerçevesinde Kamu Maliyesine Dair Görüşleri. *Theosophia*, 8, 29-43.

DOI: 10.5281/zenodo.12571419
Received: 24.04.2024 – Accepted: 25.06.2024 – Published: 30.06.2024

CONCEPTUAL ARTICLE

İbn Zencûye'nin Kitâbü'l-Emvâl'i Çerçevesinde Kamu Maliyesine Dair Görüşleri

Serkan AĞA*

Öz: Hz. Peygamber'in Medine'de şehir devleti kurmasıyla beraber sosyal adalete ve emeğe dayanan faizsiz bir ekonomi temelli kamu maliye politikası oluşturulmaya çalışılmıştır. Bazı âlimler İslâm kamu maliyesi ile ilgili olarak müstakil eserler kaleme alırken, bazıları ise klasik fıkıh kitaplarında kamu maliyesine bir bölüm ayırmışlardır. Bu eserlerde kamu maliyesi olarak devletin gelirleri ve giderleri ele alınmıştır. Devletin gelir ve giderleri olarak gayrimüslimlerden alınan harâç ve cizye vergileri, humus gibi savaş gelirleri, ihyâ ve iktâ edilen arazi tahsisleri gelirleri, Müslümanlardan alınan zekât gelirleri ve bu gelirlerin harcandığı yerlerden oluşmaktadır. İlk dönem kamu maliyesi alanında müstakil olarak yazılan eserlerden biri de İbn Zencûye'nin *Kitâbü'l-Emvâl*'idir. 180/796-251/865 yılları arasında yaşamış olan İbn Zencûye Hz. Peygamber'in uygulamaları başta olmak üzere özellikle Hz. Ömer (öl. 23/644) ve Ömer b. Abdülazîz (öl. 101/720) dönemindeki uygulamaları, kamu maliyesi konularını ve bu konulardaki benzer ve farklı görüşleri nakletmiştir. İbn Zencûye'nin eseri kamu maliyesi ve iktisat alanındaki hadisleri, tabiin, tebe-i tabiin ve kendisinden önceki âlimlerin görüş ve yaklaşımlarını bize ulaştıran en zengin derlemelerden biridir. Biz de bu çalışmamızda ilk olarak İbn Zencûye'nin biyografisini, *Kitâbü'l-Emvâl*'i, daha sonra da İbn Zencûye'nin *Kitâbü'l-Emvâl*'i çerçevesinde kamu maliyesine dair görüşlerini ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İbn Zencûye, Kitâbü'l-Emvâl, Kamu, Maliye, Kamu Maliyesi, Harâç Cizye.

Ibn Zanjūya's Views on Public Finance within the Framework of *Kitāb al-Amwāl*

Abstract: Following the establishment of a city-state in Madina by the Prophet Mohammad, efforts were made to establish a public finance policy based on an interest-free economy with a focus on social justice and labor. While some scholars wrote independent works on Islamic public finance, others devoted a chapter to public finance in classical fiqh books. These works dealt with the revenues and expenditures of the state as public finance. The revenues and expenditures of the state comprised of the tribute and *jizya* taxes levied on non-Muslims, war revenues such as *khums*, revenues from land allocations, *zakāh* revenues received from Muslims, and the places where these revenues were spent. One of the works written independently in the field of public finance in the early period is Ibn Zanjūya's *Kitāb al-Amwāl*. Ibn Zanjūya, who lived between 180/796-251/865, narrated the practices of the Prophet, especially the practices of Hazrat 'Umar (d. 23/644) and 'Umar b. 'Abd al-'Aziz (d. 101/720), as well as public finance issues and the various opinions on these matters. Ibn Zanjūya's work represents one of the most comprehensive compilations of hadiths in the field of public finance and economics. It also encompasses the views and approaches of the *tābiʿīn*, *tabiʿū al-tābiʿīn* and the scholars preceding him. This study will commence with an examination of Ibn Zanjūya's biography, his *Kitāb al-Amwāl*, followed by an analysis of his perspectives on public finance within the context of his *Kitāb al-Amwāl*.

Keywords: Ibn Zanjūya, Kitāb al-Amwāl, Public, Public Finance, Public Finance, Harāj, Jizya.

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, TÜRKİYE. serkann.aga@hotmail.com,
ORCID: 0000-0002-1286-4776
Articles in Theosophia are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Giriş

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra şehir devleti kurmuştur. Medine döneminde peyderpey inen Kur'ân'ın hükümleri çerçevesinde faizsiz, tüm toplumu kapsayıcı bir kamu maliyesi politikası oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim bu çerçevede hicretin ikinci veya üçüncü yılında borç faizi, bundan dört beş yıl sonra ise alışveriş faizi yasaklanmıştır.[1]

Klasik ve modern dönemde kamu maliyesine dair pek çok eser telif edilmiştir. Bazı âlimler konuyla ilgili müstakil eserler yazarken bir kısım âlim, farklı eserler içinde konuya temas etmişlerdir. Ebû Yûsuf'un (öl. 182/798) *Kitâbü'l-Harâc*'ı,[2] Yahyâ b. Âdem'in (öl. 203/818) *Kitâbü'l-Harâc*'ı,[3] Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Emvâl*'i,[4] Ebü'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer'in (öl. 337/948 [?]) *Kitâbü'l-Harâc ve Sınâ'ati'l-Kitâbe*'si,[5] Dâvûdî'nin (öl. 402/1011) *Kitâbü'l-Emvâl*'i[6] ve İbn Receb'in (öl. 795/1393) *el-İstihrâc li-ahkâmi'l-Harâc*'ı[7] bu alanda müstakil olarak yazılan eserlerden bazılarıdır. Bu çalışmalardan biri de İbn Zencûye'nin *Kitâbü'l-Emvâl* isimli eseridir. Biz bu çalışmamızda İbn Zencûye'nin biyografisini, *Kitâbü'l-Emvâl*'i ve *Kitâbü'l-Emvâl*'i çerçevesinde İbn Zencûye'nin kamu maliyesine dair görüşlerini inceleyeceğiz.

İbn Zencûye'nin Biyografisi

İbn Zencûye'nin tam ismi İbn Zencûye Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe b. Abdullah el-Ezdî en-Nesâî Horasânî'dir.[8] İsminin Hamid b. Zencûye[9] veya Hameyd b. Zencûye[10] olduğu da rivayet edilmiştir. Kuteybe b. Abdullah yerine Kuteybe b. Abdurrahmân olduğu da söylenmiştir.[11] Zencûye babası Mahled'in lakabıdır.[12] Bazı kaynaklarda İbn Zenceveyh/Zencûveyh olarak da geçmektedir. Hadis alanında iki tane İbn Zencûye vardır. Biri çalışmamızda ele aldığımız Humeyd b. Mahled, diğeri ise Muhammed b. Abdülmelik b. Zencûye'dir (öl. 258).[13]

---

1 İsmail Özsoy, "Faiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/113.
2 Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhim, *Kitâbü'l-Harâc* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1399/1979).
3 Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Âdem, *Kitâbü'l-Harâc* (Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 1384).
4 Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (Mısır: Dâru'l-Hedyi'n-Nebevi - Suudi Arabistan: Dâru'l-Fadîle, 1428/2008).
5 Ebü'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc ve Sınâ'ati'l-Kitâbe* (Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1981).
6 Ebû Ca'fer Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî, *Kitâbü'l-Emvâl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, 1428/2008).*
7 İbn Receb Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *el-İstihrâc li-ahkâmi'l-Harâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985).
8 İbn Asâkir Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 15/279; Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle*,* 1405/1985), 7*/392;* İbn Zencûye Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled, *Kitâbü'l-Emvâl (Neşredenin Girişi) (Riyâd: Merkezü*'l-Melik Faysal *li'l*-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*,* 1406/1986*), 1/15;* Ahmet Yıldırım, "İbn Zencûye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/462; Cengiz Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi* (İstanbul: Klasik, 2018), 131.
9 Hayrüddîn Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsü Terâcîm* (Beyrut: Darü'l-İlmi lil-Melâyîn, 2002), 2/283.
10 Velîd b. Ahmed Hüseyin ez-Zübeyrî vd., *el-Mevsûatü'l-Müyessere fî Terâcimi Eimmeti't-Tefsîr ve'l-İkra ve'n-Nahv ve'l-Luga* (Medine: Mecelletü'l-Hikme, 1424/2003), 1/846.
11 İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 12/51.
12 İbnü'l-Adîm Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed el-Halebî, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr), 6/2969.
13 İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn ed-Dımaşkî, *et-Tekmîl fî'l-Carhi ve't-Ta'dîl ve Ma'rifeti's-Sikât ve'z-Zu'afâ ve'l-Mecâhîl* (Samnûd/Mısır: Mektebetü İbn Abbâs, 1432/2011), 4/60; Ebû Bekr Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dârü'l-Garbü'l-İslâmî, 1422/2001), 3/598; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/17-19*.*

İbn Zencûye 180/796 yılında Horasanın Nesâ bölgesinde doğmuştur.[14] İbn Zencûye'nin vefat tarihi konusunda hicri 247[15], 248[16] ve 251[17] şeklinde farklı rivayetler bulunmakla beraber meşhur olan görüş hicri 251 yılında Mısır'da vefat ettiği yönündedir.[18]

İbn Zencûye hadis hafızı, hadis yazarı ve iyi bir fakih idi. Fıkıh ve diğer ilimler bakımından kendi bölgesinin önde gelen âlimlerindendi. Nesâ'da bid'atın karşısında durup ehl-i sünneti savunan kişilerin önde gelenlerindendi.[19] İmam Buhârî (öl. 256/870) ve İmam Müslim'in (öl. 261/875) *Sahih*'lerinde kendisinden rivayet edilen hadis olmamakla beraber Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd (öl. 275/889), Nesâî (öl. 303/915) ve Horasanlı hadisçiler kendisinden nakilde bulunmuşlardır.[20]

İbn Zencûye genç yaşlarda ilmi seyahatler yapmış, bu seyahatlerinde Mekke, Medine, Dımeşk, Bağdat, Basra, Kûfe, Halep, Kaysâriye ve Kahire gibi merkezleri ziyaret etmiştir.[21] İbn Zencûye hadis tahsil etmek için birçok memlekete seyahate çıkmış ve buralarda birçok hocadan ders almıştır.[22] *es-Sünen*'in müellifi Ebû Dâvûd, Hanbelî fakihi ve muhaddis İbn Ebü'd-Dünyâ (öl. 281/894) ve *es-Sünen*'in müellifi en-Nesâî gibi birçok alim İbn Zencûye'den ders almış ve hadis rivayet etmiştir.[23]

İbn Zencûye'nin *et-Terğîb ve't-Terhîb*, *el-*Âdâbü'n-Nebeviyye, Tabakâtü'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn ve Kitâbü'l-Emvâl olmak üzere dört tane eseri bulunmaktadır.[24]

Günümüze ulaşamayan *et-Terğîb ve't-Terhîb*[25] aynı zamanda *et-Terğîb fî Fezâili'l-A'mâl*[26] ve *Fezâili'l-A'mâl*[27] gibi isimlerle de anılır. Muhammed b. Sâlih el-Useymîn (öl. 1929-2001) *et-Terğîb ve't-Terhîb* ve *Fezâili'l-A'mâl*'ı farklı eserler olduğu kanaatindedir.[28]

---

[14] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Beyrut: Müsessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 12/20; Zübeyrî vd., *el-Mevsûatü'l-Müyessere*, 1/846; Yıldırım, "İbn Zencûye", 20/462; Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, 131.

[15] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sikât* (Haydarabad: Dairetu'l-Meârifi'l-Osmâniye, 1393/1973), 8/197; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/390*;* Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 249.

[16] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/390*;* Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/21; Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, 249.

[17] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/27; Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakatü'l-Hanâbile* (Riyad: *Melik Fahd* el-Vataniyye, 1419/1999), 1/402; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 15/282; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, 6/2971; Safedî Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 13/121; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/397*;* Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed es-Sâlihî, *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadîs* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle*,* 1417/1996), 12/*236;* Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/21; Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, 249.

[18] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/27; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 15/282.

[19] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/197; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/26; Ferhat Gökçe, *İsnâdlarda Saklı Eserler Humeyd b. Zencûye'nin (ö. 251/868) Kitâbu't-Tergîb'inin Yeniden İnşâsı* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2019), 76-78.

[20] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/25; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/20.

[21] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/25; Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, 131.

[22] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/25; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 15/279; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/*392-393;* İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl (Neşredenin Girişi), 1/20.*

[23] İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 15/279; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/*393-394;* İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl (Neşredenin Girişi),* 1/20*.*

[24] İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 15/279; Ferhat Gökçe, "Hicrî Üçüncü Asra Ait Bilinmeyen Bir Tabakât Kitabı Humeyd b. Zencûye'nin (ö. 251/869) Tabakâtü'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn İsimli Eseri", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 56 (Haziran 2019), 29-30.

[25] Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, 13/121; Sâlihî, *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadîs*, 2/*236;* Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 12/20; Ziriklî, *el-A'lâm,* 2/283.

[26] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/392*.*

[27] Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, 249.

[28] Sâlih b. Abdülazîz el-Useymîn, *Teshîlü's-Sâbile li-Mürîdi Ma'rifeti'l-Hanâbile* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle*,* 1421/2000), 1/232*.*

el-Adâbü'n-Nebeviyye, İbn Zencûye'nin günümüze ulaşamayan kitapları arasında yer almaktadır.[29] İbn Asâkir (öl. 571/1176) *el-Adâb* olarak zikretmiştir.[30]

Tabakâtü'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn yeni ortaya çıkmıştır. Fas'ın Marekeş şehrinde İbn Yûsuf Kütüphanesinde bulunan bir el yazması nüshasına dayanılarak 2018 yılında Rıdvân el-Hasrî tarafından tahkîk edilip *Tabakâtü'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn* ismiyle yayınlanmıştır.[31]

Kitabü'l-Emvâl

Kitâbü'l-Emvâl İbn Zencûye'nin günümüze ulaşan tek eseridir. Eser rivayet usulüyle yazılmıştır. Kitap İslâm kamu maliyesi alanında yazılmış önemli bir eserdir. Şâkir Zîb Feyyâz, 1402/1982 yılında İbn Zencûye'nin *Kitâbü'l-Emvâl*'i üzerine doktora tezi yapmış ve bu çalışma daha sonra üç cilt olarak yayınlanmıştır.[32] Feyyâz, doktora tezinin giriş bölümünde İbn Zencûye'nin hayatını, ilmi seyahatlerini, hocalarını, öğrencilerini, eserlerini, ilmi konumunu, *Kitâbü'l-Emvâl*'in önemini, kitabın iki nüshasını, kitabın isnad şemasını ve İbn Zencûye'nin *Kitâbü'l-Emvâl*'i ile Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Emvâl*'inin mukayesesini ele almıştır.

İbn Zencûye'nin eseri özelde kamu maliyesi, genelde iktisat düşüncesi alanlarındaki hadislere ilaveten sahâbe, tabiin, tebe-i tabiin ve âlimlerin görüş ve yaklaşımlarını bize ulaştıran en zengin eserlerden birisidir. *Kitâbü'l-Emvâl* kamu maliyesi ve öncekilerin görüşlerini yansıtma açısından hadisçi geleneğin İslâm iktisat düşüncesi alanındaki en parlak halkası olarak değerlendirilebilir.[33]

İbn Zencûye'nin günümüze ulaşan tek eseri olan kitabın iki nüshası vardır. Bir nüsha Burdur Kütüphanesi'nde, diğer nüsha ise Dımeşk'te bulunan Zahiriye Kütüphanesi'ndedir.[34]

İbn Zencûye *Kitâbü'l-Emvâl*'i büyük ölçüde hocası Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Emvâl*'ini esas alarak yazmış, hadisleri aynı tarikle rivayet etmiş, fıkhî görüşleri, çeşitli konulardaki yorumları ve naslar hakkındaki açıklamaları yine bu eserden aynen nakletmiştir.[35] İbn Zencûye birkaç bab dışında başlangıçtan zekât bahsine kadar Ebû Ubeyd'in tertibine uymuştur. Zekât bahsinden itibaren bu uygunluk giderek azalmış ve Ebû Ubeyd'in eserinde yer almayan bazı konulara değinmiş, birkaç hususta da ona muhalefet etmiştir. Örneğin hocasının hiç yer vermediği fitre bahsine müstakil bir bab ayırmıştır. Kettânî (öl. 1927) İbn Zencûye'nin eserinin Ebû Ubeyd'in eserinin müstahreci[36] olduğunu söylemiştir.[37]

---

[29] İbnü'l-İmâd Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb* (Beyrut: Dârü İbni Kesîr, 1408/1988), 3/235; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/283.

[30] İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 15/279; İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl (Neşredenin Girişi),* 1/22.

[31] Gökçe, "Hicrî Üçüncü Asra Ait Bilinmeyen Bir Tabakât Kitabı Humeyd b. Zencûye'nin (ö. 251/869) Tabakâtü'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn İsimli Eseri", 23.

[32] İbn Zencûye Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled*, Kitâbü'l-Emvâl.* thk. Şâkir Zîb Feyyâz (Riyâd: Merkezü*'l-Melik* Faysal *li'l-*Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*,* 1406/1986*).*

[33] Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, 133.

[34] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl (Neşredenin Girişi),* 1/27.

[35] Yıldırım, "İbn Zencûye", 20/463.

[36] Müstehrec, bir hadis kitabındaki rivayetleri daha farklı isnadlarla toplayan hadis kitabı türüne denir.

[37] Yıldırım, "İbn Zencûye", 20/463; Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, 132; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstetrafe li-Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993), 47.

İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*'e giriş mahiyetindeki şu altı babla başlamıştır:

Devlet başkanının ve halkın birbirlerine karşı sorumlulukları,

Devlet başkanının adaletli olması,

Halkın devlet başkanını dinleyip itaat etmesi ve kendi aralarındaki tartışmaları,

Devlet başkanının zor kullanması,

Adaletli devlet başkanının mütevazi ve saygılı olması,

Devlet başkanının halk adına yönettiği malların tasnifi.

Bunları sırasıyla "Fey, Feyin Çeşitleri ve Feyde İzlenecek Yol", "Silah Zoruyla Fethedilen Araziler, Bunlarla İlgili İlkeler ve Hükümler", "Sulh Yoluyla Fethedilen Araziler, Bunlarla İlgili İlkeler ve Hükümler", "Hz. Peygamber'in ve Ashabının Yaptığı Barış Antlaşmaları", "Fey Gelirlerinin Sarf Yerleri", "Topraklar, İktâ, İhyâ, Himâ ve Sularla İlgili Hükümler", "Humus, Humus ile İlgili Hükümler ve İlkeler", "Zekât, Zekât ile İlgili Hükümler ve İlkeler" ve "Fitre" başlıklı bölümler izlemiştir. Bölümler arasında hacim bakımından büyük bir orantısızlık vardır.[38]

İbn Zencûye'nin *Kitâbü'l-Emvâl*'i ve Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Emvâl*'inde müşterek olan hadisler İbn Zencûye tarafından çoğunlukla Ebû Ubeyd'den farklı bir tarikle rivayet edilmiştir. Hemen hemen bütün bablarda ilave hadis veya eserlere rastlanmaktadır. İbn Zencûye kitabının yaklaşık ilk dörtte üçüne kadar hocası Ebû Ubeyd'in bütün fıkhî görüş ve yorumlarını aktarmaktan öteye gitmemiş, Ebû Ubeyd'in görüşlerini benimsediği yerlerde bu görüşleri nakletmekle yetinmiş, benimsemediği yerlerde kendi görüşlerini ifade etmiştir. İbn Zencûye'nin eserinde ek bölümle beraber 2489 tane rivayet bulunmaktadır. İbn Zencûye, 141, 728 ve 1388 numaralı rivayetler dışında kitabın başlangıcından 1903'üncü rivayete kadar neredeyse hiçbir kişisel açıklama getirmemiştir. Daha sonra kitabın sonuna kadar Ebû Ubeyd'den isim belirterek sadece birkaç nakilde bulunmuştur. 1903 numaralı rivayet ve sonrasında hocasının bazı görüş ve nakillerini isim belirtmeksizin farklı ifadelerle zenginleştirmiş ve kimi zaman "semâ[39] yoluyla aldıklarımızın en güzeli (ahsenü mâ semi'nâ)" diyerek tercihlerde bulunmaya ve kendi görüş ya da yorumlarına yer vermeye başlamıştır.[40]

İbn Zencûye'nin *Kitâbü'l-Emvâl*'i Çerçevesinde Kamu Maliyesine Dair Görüşleri

İbn Zencûye'nin eserinde kamu maliyesi olarak devletin gelirleri ve bu gelirlerin harcandığı yerler ele alınmıştır. Esere göre devletin gelirleri gayrimüslimlerden alınan cizye ve harâç vergileri, savaş gelirleri, arazi tahsisleri olan iktâ ve ihyâ ile zekâttan oluşmaktadır.

---

[38] Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, 132.

[39] Semâ terim olarak ise "hadisi hocadan işiterek öğrenme" veya "bir hadisi veya hadis kitabını hocadan bizzat işiterek onun rivayet hakkını elde etme yöntemi" anlamını gelmektedir. (Abdullah Aydınlı, "Semâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/457.)

[40] Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, 133.

Cizye

Cizye can ve mal güvenliği karşılığında Müslüman devlet idaresine ödenen baş vergisidir.[41] Büluğ çağına ermiş, akıllı, erkek, hür, malî gücü olan; kötürüm, görme engelli yahut kronik hasta gibi bir mazeret sahibi olmayan her gayrimüslim cizye ile sorumlu tutulmuştur.[42]

Arap olmayan Ehl-i kitaptan cizye alınacağı konusunda fakihler arasında ittifak vardır. Arap olan Ehl-i kitap konusunda ise ihtilaf vardır. İbn Zencûye'ye göre Arap olan Ehl-i kitaptan cizye alınır. Zira Allah Tevbe sûresinin 29. ayetinde cizye alınmasını emrederken Arap olanla olmayan arasında bir ayrım yapmamıştır. Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i (öl. 17/638) Yemen'e gönderirken ve Yemen halkına gönderdiği mektuplarda oradaki Yahudi ve Hristiyanlardan Müslümanlığı kabul etmemeleri durumunda her birinden her yıl bir dinar cizye alınmasını emretmiştir. Hz. Peygamber Arap ve Ehl-i kitap olan Yemen halkından ve Necrân Hristiyanlarından cizye kabul etmiştir. Hz. Ebû Bekir de (öl. 13/634) Temîm, Tay, Gassân ve Tenûh gibi Arap kabilelerden oluşan Hîre halkından cizye almıştır.[43]

Âlimler, Mecûsîlerin Ehl-i kitaptan kabul edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Zencûye'ye göre Ehl-i kitap sayılsın veya sayılmasın Mecûsîlerden cizye alınır. Zira Hz. Peygamber Ehl-i kitaba yapılan uygulamanın Mecûsîlere de yapılmasını istemiş, Hecer Mecûsîlerini İslâm'a çağırmış, kabul etmedikleri takdirde cizye vermelerine hükmetmiştir. Daha önce Mecûsîlerden cizye almayan Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in "*Mecûsîlere Ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın*" sözünü duyunca Sevâd Mecûsîlerinden cizye almıştır. Hz. Osman da Berberî Mecûsîlerinden cizye almıştır.[44]

Cizye ile sorumlu olan kişi Müslüman olduğunda cizye sorumluluğu kalkar. İbn Zencûye'ye göre cizye yıl sonunda toplanması gerektiği için yıl sonunda Müslüman olmuş bir zimmîden cizye sorumluluğu düşer ve tamamladığı yılın cizyesini de ödemez.[45]

İbn Zencûye'ye göre cizyenin miktarı zimmîlerin gücüne göre tespit edilir. Bunu yaparken maddi olarak zimmîleri zorlamamak, Müslümanları da zarara sokmamak gerekir. Hz. Peygamber Yemen halkından ergenlik çağına gelmiş her erkeğe bir dinar vergi mükellefiyeti koymuştu. Bu, Hz. Ömer'in Şam ve Irak ehli için koyduğu vergiden daha azdı. Hz. Ömer Sevâd halkından işlerine, ailelerine ve işsizliklerine göre kimilerinden on sekiz, kimilerinden on dört, kimilerinden ise on iki dirhem ödemelerini istemiştir. Cizye miktarlarındaki bu farklılıklar, farklı belde halklarının iktisadi durumlarından kaynaklanmıştı.[46]

---

41 Mehmet Erkal, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/42-45; Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye (Kuveyt:* Dârü's-Selâsil, 1404/1989-1427/2006), 15/150.

42 Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/138; İbn Abdülber Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, *el-Kâfî fî fıkhi ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992), 217; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1418/1997), 4/325; İbn Müflih Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhim b. Muhammed, *el-Mübdi' fî şerhi'l-Mukni'* (Riyad: Dâru Âlimu'l-Kütüb, 1423/2003), 3/317; Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye,* 15/175.

43 *İbn Zencûye,* Kitâbü'l-Emvâl, 1/125-129.

44 *İbn Zencûye,* Kitâbü'l-Emvâl, 1/136/143.

45 *İbn Zencûye,* Kitâbü'l-Emvâl, 1/172.

46 *İbn Zencûye,* Kitâbü'l-Emvâl, 1/161-163.

Cizye olarak şarap ve domuz almak fakihlerin ittifakıyla caiz değildir. Bunlardan elde edilmiş paranın cizye olarak alınması konusunda ise ihtilaf vardır. İbn Zencûye'ye göre domuz ve şarap alıp sonra da satıp parasını almak caiz değildir. Ancak zimmîlerin kendilerinin bunları satıp paralarını cizye olarak getirmelerinde bir sakınca yoktur. Zira Hz. Ömer bazı görevlilerin cizye olarak domuz ve şarap parasını aldıklarını duyunca onlara "*Bırakın zimmîlerin kendileri onları satsınlar. Yahudilere benzemeyin. Zira onlara iç yağ haram kılındığı halde onlar onu satıp parasını yediler.*" dedi. [47]

Sonuç olarak İbn Zencûye'ye göre ırk ve gayrimüslim arasında ayrım yapmadan güçleri nispetinde yılda bir kere yıl sonunda cizye vermeleri gerekir. Günümüzde örneğin Türkiye'de ikamet eden gayrimüslimler askerlik görevlerini yapmadıkları gibi can ve mal güvenlikleri de sağlanmaktadır. Bundan ötürü kendilerinden de baş vergisi olan cizye alınabilir.

Harâç

Harâç, harâç arazisini işleten erkek-kadın, büyük-küçük herkesten alınan toprak vergisidir.[48] Bazen harâç kelimesi yerine task (طسق) kelimesi de kullanılır. İbn Zencûye de harâç kelimesiyle beraber "task" kelimesini de kullanmıştır.[49] Harâç miktarı zamana, mekâna ve kişilerin gelirlerine göre değişir.[50] Harâç arazisine sahip olan bir Müslümanın ondan faydalanması durumunda hem harâç hem de kalan miktar nisâbı aşıyorsa öşür ödemesi gerekir.[51]

İbn Zencûye'ye göre fethedilen toprakların inisiyatifi devlet başkanına aittir. Devlet başkanı dilerse onu Müslümanlar arasında taksim eder, dilerse arazi sahiplerine verip harâç vergisi alır. Zira Hz. Peygamber Hayber'i savaşarak fethetmiş, toprakları işleyecek yeteri kadar çalışan bulunamayınca ürünün yarısı karşılığında onu Yahudilere vermiştir. Bu durum Hz. Ömer dönemine kadar devam etmiş, bu dönemde araziyi işleyecek yeterli iş gücü bulununca Hz. Ömer Yahudileri Şam bölgesine sürüp arazileri Müslümanlar arasında taksim etmiştir.[52] Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiğinde ise Mekke'nin topraklarını sahiplerine teslim etmiş ve harâç almamıştır. İbn Zencûye'ye göre bu uygulama Mekke'nin öneminden dolayı sadece Mekke için uygulanmıştır.[53]

Harâç arazisinin satılıp satılamayacağı konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İbn Zencûye'ye göre bir Müslümanın zimmîden harâç arazisi satın alması caiz değildir. Zira Hz. Ömer, bir Müslümanın zimmîlerin arazilerini satın almasını nehyetmiş, bunun Müslüman olmakla kurtulduğu zilleti tekrar kabul etmesi anlamına geleceğini söylemiştir. Ancak zimmîlerden harâç arazisini kiralayabilirler.[54] Burada İslâmiyet'in ve Müslümanların izzeti düşünülmüştür. Zira cizye ve harâç aynı zamanda zimmîleri küçümsemek ve zillet ile cezalandırmak amacıyla da alınmaktadır. Dolayısıyla Müslüman kişi araziyi satın aldığında küçümsemeyi ve zilleti de kabul etmiş olur. Ev ve

---

[47] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 1/179-180.
[48] Burhâneddîn Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî el-Mergînânî, *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 2/346; Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye,* 19/70-71.
[49] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 1/209.
[50] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 1/213.
[51] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 1/258-259.
[52] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 1/188-189.
[53] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 1/200-208.
[54] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 1/233-240.

meskenler harâç vergisine tabi değiller. Bundan dolayı zimmîlerden satın alınmalarında bir sakınca yoktur.[55] Müslümanın zimmîye arazi satması da uygun değildir. Zira arazinin mülkiyeti zimmîye geçince kendisinden hem harâç hem de öşür kalkar. Çünkü harâç gelir ve kira mesabesinde olduğu için toprağın mülkiyeti Müslümanlara ait olduğunda verilir. Toprağın mülkiyeti zimmîlere geçince harâç alınamaz. Öşür ise zekâttır. Zekât ise kâfirlerden alınmaz. Şayet zimmîye satılırsa zimmîye satın aldığı malı satması emredilir.[56]

Gayrimüslimlerden Alınan Vergilerin Sarf Edildiği Yerler

Devletin gayrimüslimlerden savaşsız olarak elde ettiği cizye ve harâç vergileri fey kapsamındadır. Fey gelirlerinin harcandığı yerlerle ilgili ihtilaf vardır. İbn Zencûye'ye göre fey malı bütün Müslümanlar arasında paylaşılır. Nitekim Hz. Ömer fey ile ilgili Haşr sûresinin 7-10. Ayetlerinin bütün insanları kapsadığını, köleler hariç bütün Müslümanların fey malında hakkı olduğunu ifade etmiştir.[57]

Savaş Gelirleri ve Dağılımı

Devlet savaşta elde edilen ganimeti paylaşırken öncelikle kâfiri öldüren kişinin selebini onu öldüren Müslümana verir. Sonra nakliye gibi ganimetin giderlerini çıkarıp geriye kalanı beş eşit parçaya bölüp beşte birini (humus) Enfâl sûresinin 41. ayetinde belirtilenler arasında eşit bir şekilde paylaşır.

Seleb savaş sırasında öldürülen düşman askerinin üzerinde veya yanında bulunan her türlü giysi, para, takı, değerli eşya, silah, binek, bineğine ait eşyaları ifade eder.[58] İbn Zencûye'ye göre Müslüman biri savaş esnasında savaşmaya yönelen birini öldürürse devlet başkanı savaştan önce bunu ifade etsin veya etmesin seleb kendisine ait olur.[59] Selebin bütünü öldürene ait olup humus kesintisi olmaz.[60] Zira Hz. Peygamber kâfirin selebinin tümünün onu öldürene ait olduğuna ve bu eşyanın humusunun olmadığına hükmetmiştir. Huneyn gazvesinde yirmi kişi öldüren Ebû Talha el-Ensârî (öl. 34/654-55) hepsinin selebini almıştır.[61] Ancak bu hüküm teknolojinin gelişmediği ve askerlerin maaş almadığı dönemler için geçerlidir. Zira günümüzde teknoloji geliştiğinden, uzaktan silah ve bombalarla vurduğu için kimin kimi vurduğu pek belli olmadığından, askerler maaş aldığından seleb malının devlete ait olması daha uygun düşmektedir.

Humus ganimetlerden ve bu hükümde olan mallardan kamu adına, belirli alanlarda kullanılmak üzere alınan beşte birlik payı ifade eder.[62] İbn Zencûye'ye göre humusun paylaşımı

---

[55] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 1/253.
[56] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 1/265.
[57] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/477-480.
[58] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/691; İbn Kudâme Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî, *el-Muğnî* (Kahire: *Mektebetü'*l-Kahire, 1389/1969), 9/239*;* Ahmet Yaman, "Seleb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/398.
[59] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/691.
[60] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/684.
[61] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/688.
[62] İbn Manzûr Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l-ʿArab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 6/70; H. Yunus Apaydın, "Humus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/365; Abdulkerim Öner, *Beytülmâl (Devlet Hazinesi)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 324.

devlet başkanının inisiyatifindedir. O, dilerse hazineye devreder, dilerse Müslümanların maslahatında kullanır, dilerse de paylaşır.[63] İbn Zencûye burada Müslümanların maslahatına binaen bu görüşü savunmuştur. Madenler, denizden çıkarılan amber ile inci, elmas ve benzeri mücevherat ganimet statüsünde olup kendilerinden humus alınır.[64]

Arazi Tahsisleri

Hz. Peygamber ve daha sonraki dönemlerde kamu arazileri iktâ veya ihyâ yoluyla işletilmiştir. İhyâ, arazi gibi taşınmaz mallarla maden ocağı ve benzeri tabii kaynakların mülkiyet, işletme veya faydalanma hak veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsisini ifade eder.[65]

Sahiplerinin terk ettiği âdî araziler,[66] ölü araziler ve hiçbir Müslümanın ve zimmînin mülk edinmediği araziler iktâ edilebilir.[67] İhya edilen bir arazi başkasına iktâ edilemez. Fakat kişi daha önce ihyâ ettiği araziyi kendi isteğiyle geri verirse, başkasına iktâ edilebilir. İnsanlara zarar verecek araziler, su kaynakları ve yollar bütün Müslümanların hakkı oldukları için iktâ edilemezler. Nitekim Hz. Peygamber, Ebyaz b. Hammâl'a (öl. ?) bir tuz madenini iktâ etmiş, daha sonra bunun kamu zararına olduğu Hz. Peygamber'e bildirilince Hz. Peygamber onu geri almıştır.[68]

İhyâ için devletin izninin gerekip gerekmediği konusunda ihtilaf vardır. İbn Zencûye'ye göre devlet başkanının izni şarttır. Bir kimse devletin izni olmadan ihmal edilen, arta kalan, kimsenin malı olmayan bir yeri ihyâ ederse bu geçersizdir. Buralar fey malı sayılıp devletin tasarrufuna bağlıdırlar.[69]

Devlet mubah bir araziyi kamu yararını gözeterek belirli hayvanların otlaması için tahsis edip koruma altına alabilir. Buna himâ denilmektedir.[70] Su, ot ve tuz gibi bütün insanların ortak kullanımı olan yerler himâ edilemezler.[71] Herhangi birine ait bir arazide çıkan veya akan su, emek harcanmadan, ekmeden biten otlar olursa, uygun olan mülk sahibinin kendisi, hayvanları ve toprağının sulama ihtiyacına yetecek miktarda faydalanmasıdır. İhtiyacından artan miktarı başkasından esirgemesi helal değildir.[72]

---

[63] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/720-724.
[64] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/754-755.
[65] Mustafa Demirci, "İktâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/43.
[66] Âdî arazi, eski devirlerde sahibi bulunmakla birlikte nesillerinin kesilmesiyle sahipsiz kalan ve işletilmeyen arazilerdir. (Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/395; İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/627).
[67] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/613-627
[68] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/613-628.
[69] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/640-641.
[70] Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh* (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1986), 66; Hacı Mehmet Günay, "Himâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/53.
[71] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/661-664.
[72] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/670-674.

Zekât

Zekâtın farz olabilmesi için kişinin Müslüman, hür, akıllı ve ergenlik çağına gelmiş olması gerekir.[73] İbn Zencûye'ye göre çocuğun malında zekât vardır ve veli çocuğun malının zekâtını verir. Kölenin mal varlığında zekât olmadığı gibi efendisi de onun zekâtını ödemekle sorumlu değildir. Zira kölenin malı efendisine ait olur. Mükâtebin malında da zekât yoktur. Zira mükâtebin hür olabilmesi için öncelikle efendisiyle üzerine anlaşma yaptığı bedeli ödemesi gerekir.[74]

İbn Zencûye'ye göre müşriklere, zekât, yemin ve zihâr kefareti, av cezası, fidye ve oruç kefareti verilmez. Verilirse tekrardan verilmesi gerekir. Ancak onlara sıla-i rahimde bulunmakta, sadaka vermekte ve vacip olmayan bir şeyi vasiyet etmekte bir sakınca yoktur.[75]

İbn Zencûye'ye göre zekâtın taksitli değil, tek sefer de verilmesi gerekir. Zekât vermesi gereken malla kendi malını korumak mekruhtur.[76] Zekâtı vaktinden önce vermekte bir sakınca yoktur. Bunu caiz görmeyenler zekâtı, namaza, oruca ve hacca benzetmişler. Zira namaz vaktinden, oruç ramazan ayından ve hac da haç edilecek günlerden önce yerine getirilemez. Ancak bu benzetme yanlıştır. Zira namazın, orucun ve haccın belirli bir vakti ve zamanı varken zekâtın belirli bir vakti yoktur. Şartlar oluşunca zekât verilir ve bu zaman yılın herhangi bir vakti olabilir. Zekâtı önceden ödeyen kişi yıl tamamlandığında ölür veya mal nisâbın altına düşerse, verdiği zekât sadaka yerine geçer.[77]

İbn Zencûye'ye göre kişi zekât verme imkânı varken vermemişse ve zekât malının telef olmasında kusuru varsa zekât sorumluluğu kalkmaz. Verme imkânı olmamışsa zekât sorumluluğu kalkmış olur.[78] Zekât verilecek mal ayrılmış, ancak zekât verilecek kişiye ulaştırılmadan telef olmuşsa bu kişinin tekrardan zekât vermesi gerekir.[79]

Zekâta Tâbi Mallar

Hayvan, altın, gümüş ve tarım ürünleri gibi mallar zekâta tabidirler. Hayvanlardan deve, sığır ve davarlar zekâta tabi olduklarına dair ittifak varken, atların zekâtında ise ihtilaf vardır.[80] İbn Zencûye'ye göre para, hayvan, meyve ve tarım ürünleri olmak üzere dört çeşit malda zekât vardır. Bunların içerisinden de çoğunlukla kullanılanlar zekâta tabi tutulmuşlardır. Bundan dolayı Hz. Peygamber para olarak da kullanılan altın ve gümüşü zekâta tabi tutmuştur. Zira altın ve gümüş dünyanın her yerinde her şeyin bedeli olarak kullanıldıkları gibi diğerlerine nispeten fazladırlar. Kadınların ziynet eşyası vb. ise her şeyin bedeli olarak kullanılmadıkları gibi altın ve gümüşe nispetle azdırlar. Bundan dolayı bunlarda zekât yoktur. Hayvanlardan deve, sığır ve davarlar zekâta tabi tutulmuşken, at, katır ve eşekler zekâta tabi tutulmamıştır. Zira insanlar deve, sığır ve davarların etleri ve sütleri ile hayatlarını idame ederler ve bu hayvanlar, hayvanların çoğunluğunu teşkil ederler.

---

[73] Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 2/4.
[74] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 3/1000-1019.
[75] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 3/1208-1211.
[76] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 3/1182-1183.
[77] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 3/1181-1182.
[78] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 3/1186.
[79] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 3/1183-1185.
[80] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl,* 2/800-856.

At, katır ve eşek gibi hayvanlar ise eğlence, ziynet ve binmek için kullanılmaktadırlar. İnsanlar deve, sığır ve davarlardan yararlandıkları kadar bunlardan yararlanamaz. Tarım ürünlerinden buğday ve arpa fazla oldukları için zekâta tabi tutulurken bunların dışındakiler zekâta tabi tutulmamıştır. Zira insanların gıdası çoğunlukla bunlardan yapılır ve şehirlerin genelinde yem olarak bunlar kullanılır. Meyvelerden de hurma ve üzüm fazla oldukları için zekâta tabi tutulmuştur. Zira insanlar bunları kurutup, bunlarla hayatlarını idame edebilir. Ceviz ve badem kuru iken, şeftali, incir ve elma da kurutulabilir. Ancak bunlar çabuk bozulurlar ve insanlar bunları hayatlarını idame etmek için değil, keyif için yerler.[81] İbn Zencûye'ye göre bal da zekâta tabi değildir. Zira bal süt gibi hayvandan çıkan sıvı bir gıdadır.[82] İbn Zencûye yalnızca bir kısım mallarda zekât alınması ile ilgili olarak zikrettiği bu aklî gerekçelerin yanında naklî delili de zikretmektedir. Nitekim o, hububattan sadece buğday ile arpa, meyvelerden ise sadece hurma ve üzümün zekâta tabi olması hükmünün delili olarak ilgili hadisi zikreder. Şayet bu dördün dışındakiler zekâta tabi olsalardı Hz. Peygamber onları da zikrederdi.[83] İbn Zencûye, zekâtın ihtiyaç sahiplerine, miskinlere ve Allah yolunda olanlara verileceği için bu kimselere vakfedilen malda zekât olmadığını, ancak bazen zengin bazen de fakir olan belirli kişilere vakfedilen malda ise her yıl zekât olduğunu söylemiştir.[84]

Zekâta tabi malların nisâbı hakkında herhangi bir ayet bulunmamaktadır. İbn Zencûye, bu nisâblar ile ilgili olarak biri Hz. Peygamber, diğeri Hz. Ömer tarafından yazdırılan iki belge nakletmektedir. Rivayete göre Ömer b. Abdülazîz halife olunca Medine'ye haber göndererek Hz. Peygamber ile Hz. Ömer'in zekâta dair yazdırmış oldukları belgeleri istedi. Hz. Peygamber, hem dinin esaslarını ve Kur'ân'ı öğretmek hem de zekât toplaması için Necrân'a gönderdiği Amr b. Hazm'a (öl. 53/673 [?]) dinin emir ve yasakları, zekât, diyet ve cezaî konuları içeren bir belge vermişti. Bu belge Amr b. Hazm'in oğullarının yanında bulunuyordu. Hz. Ömer'in belgesi ise Hz. Ömer'in akrabalarının yanında bulunuyordu. Her iki belge istinsah edilerek Ömer b. Abdülazîz'e gönderildi. Belgede deve, sığır, davar, altın, gümüş, hurma, tahıl ve kuru üzümün zekâtına dair hükümler vardı.[85]

Zekâtın Sarf Edildiği Yerler

Zekât Tevbe 60. ayetinde belirtildiği gibi fakirler, miskinler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlar, özgürlüğüne kavuşturulacak köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular olmak üzere sekiz sınıfa verilir. İbn Zencûye'ye göre zekâtı devlet dağıtacaksa, zekât malını bütün sınıflar arasında taksim eder. Şayet zekâtı topladığı şehirde ihtiyaç sahibi yoksa ihtiyaç sahiplerinin olduğu diğer şehirlere zekâtı nakleder. Zekâtı kişinin kendisi dağıtacaksa bir veya iki sınıfa verebilir. Ancak muhtaç olan akrabalarına vermesi daha iyidir.[86] Kişi

---

[81] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1031-1034.
[82] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1053-1089-1096.
[83] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1031-1034.
[84] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl, 3/1087-1088;* Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Haraşî el-Mâlikî, *Şerhu Muhtasarı Halîl* (Mısır/Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1317/1899), 2/206.
[85] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/800-856.
[86] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1175.

bilerek veya bilmeyerek zekâtını zengine, köleye yahut müşrik birine verdiği takdirde tekrardan zekât vermesi gerekir ve kandırılmadığı sürece bunlardan birine verdiği zekâtı da geri alamaz.[87]

Fakir ve miskin terimleri hakkında ihtilaf vardır. İbn Zencûye'ye göre miskin, beden ve elbise temizliği konusunda zenginlere benzeyen, insanlardan bir şey istemeyen, oturacak evi, bineği, hizmetçisi olan ancak kendisine yetecek ve zekât verebilecek kadar malı olmayan kişidir. Miskin zengine benzeyen ancak onlardan olmayan kişidir. Fakir ise insanlardan istesin veya istemesin, fakirliği açık olan, ev, binek ve hizmetçi gibi miskinde bulunan mal türünden hiçbirine sahip olmayan kişidir. Miskine zekât vermek fakire zekât vermekten daha faziletlidir. Zira miskin, ar sahibi olan ve isteyemeyen kişidir. Fakir ihtiyaç sahibi olduğu bilindiği için kendisine verebilirler, ancak miskinin ihtiyaç sahibi olduğu bilinmeyebilir.[88]

Hz. Osman dönemine kadar zekât devlet eliyle toplanmıştır.[89] Zekât toplama memuru ve Allah yolunda savaşan kişiler muhtaç olduklarından değil, görevleri sebebiyle zekât alacakları için zengin olsalar da kendilerine zekât verilebilir.[90] İbn Zencûye'ye göre kendisi ve malı efendisine ait olduğu için mükâteb olmayan köleye zekât ve vacip olan kefaretler verilmez. Zira köleye mal verildiğinde efendisine verilmiş olur. Ancak köleye sadaka verilebilir.[91] İbn Zencûye'ye göre kişi, şahsını, malını, hayvanını veya ticaretini olumsuz etkileyen bir durumla karşılaşır ve bundan ötürü ailesi için borçlanırsa, zengin de olsa kendisine zekât verilir.[92]

Sonuç

Hicri 180-251 yılları arasında yaşamış olan İbn Zencûye, günümüze ulaşan tek eseri *Kitabü'l-Emvâl*'de Hz. Peygamber ve kendi dönemine kadar uygulanan kamu maliyesini ele almıştır. Bu eserde cizye, harâç, savaş gelirleri, arazi tahsisleri, zekât ve bunların paylaşımı ile ilgili hükümler bulunmaktadır.

Sonuç olarak İbn Zencûye, ırk ve din ayrımı yapmadan her zimmîden gücüne göre yılda bir defa yıl sonunda alınması mubah olan şeylerden cizye alınacağı görüşündedir. Elinde harâç arazisi bulunan herkes gelirine göre harâç vermekle sorumludur. Cizye ve harâç aynı zamanda İslâmiyet'i kabul etmeyen zimmîleri küçümsemek ve zillet ile cezalandırmak amacıyla alınmaktadır. Bundan ötürü Müslüman kimsenin zimmîden harâç arazisi satın alması veya ona arazi satması caiz değildir.

Cizye, harâç, humus, maden ve denizden çıkarılan inci gibi değerli şeylerde bütün Müslümanların hakkı vardır. Su kaynakları ve yollar gibi üzerinde herkesin hakkı olan arazi ve kaynaklar dışında devletin izniyle kamu arazileri iktâ veya ihyâya konu olabilir. Devlet mubah bir araziyi kamu yararını gözeterek belirli amaçlar için tahsis edip koruma altına alabilir.

---

[87] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1215.
[88] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1135-1139.
[89] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1147-1161.
[90] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1109-1111.
[91] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1213.
[92] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1112.

Hayvan, altın, gümüş ve tarım ürünleri gibi mallar zekâta tabidirler. Bunların içerisinde çoğunlukta olup, hayatın idamesi için gerekli olan ve ziynet niteliğinde olmayanlar zekâta tabi tutulmuşlardır. İbn Zencûye hangi mallarda zekât olduğuna dair hem nakli hem de aklî deliller zikretmektedir. Bunların her birinin nisâbı ile ilgili olarak biri Hz. Peygamber'e diğeri Hz. Ömer'e ait iki belge nakledilmiştir.

İbn Zencûye eserinde daha çok Hz. Peygamber, sahâbe, tabiin, tebe-i tabiin ve kendisinden önceki âlimlerin görüş ve uygulamalarını aktarmıştır. Bunun yanında bazı yerlerde kendi görüşlerini beyan etmiştir. İbn Zencûye tercihlerinde Müslümanların maslahatına son derece önem vermiştir. İbn Zencûye'nin eserinin daha detaylı incelenmesi, üzerinde çalışmalar yapılması ve günümüz şartlarına göre üzerinde değerlendirmeler yapılması yerinde olacaktır.

Kaynakça

Apaydın, H. Yunus. "Humus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/365-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Aydınlı, Abdullah. "Semâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Burhâneddin el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed el-Mergînânî. *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2004.

Dâvûdî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Nasr. *Kitâbü'l-Emvâl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1428/2008.

Dermirci, Mustafa. "İktâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/43-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü'l-Emvâl*. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hedyi'n-Nebevi - Suudi Arabistan: Dâru'l-Fadîle, 1. Basım, 1428/2008.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhim. *Kitâbü'l-Harâc*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1399/1979.

Erkal, Mehmet. "Cizye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/42-45. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Gökçe, Ferhat. "Hicrî Üçüncü Asra Ait Bilinmeyen Bir Tabakât Kitabı Humeyd b. Zencûye'nin (ö. 251/869) Tabakâtü'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn İsimli Eseri". *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 56 (Haziran 2019), 23-60.

Gökçe, Ferhat. *İsnâdlarda Saklı Eserler Humeyd b. Zencûye'nin (ö. 251/868) Kitâbu't-Tergîb'inin Yeniden İnşâsı*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 1. Basım, 2019.

Günay, Hacı Mehmet. "Himâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/52-55. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

H. Yunus. "Humus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/365-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Mâlikî. *Şerhu Muhtasarı Halîl.* 8 Cilt. Mısır/Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 2. Basım, 1317/1899.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Târîhu Bağdâd*. 17 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbü'l-İslâmî, 1. Basım, 1422/2001.

Heyet. *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye. 45 Cilt. Kuveyt:* Dârü's-Selâsil, 1404/1989-1427/2006.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî. *el-Kâfî fî fıkhi ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1413/1992.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

İbn Ebû Ya'lâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed. *Tabakatü'l-Hanâbile*. 3 Cilt. Riyad: Melik Fahd *el-Vataniyye,* 1419/1999.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarabad: Dairetu'l-Meârifi'l-Osmâniye. 1. Basım, 1393/1973.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn ed-Dımaşkî. *et-Tekmîl fi'l-Carhi ve't-Ta'dîl ve Ma'rifeti's-Sikât ve'z-Zu'afâ ve'l-Mecâhîl*. 4 Cilt. Samnûd/Mısır: Mektebetü İbn Abbâs, 1. Basım, 1432/2011.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'*l*-Kahire, 1. Basım, 1389/1969.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Müflih, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhim b. Muhammed. *el-Mübdi' fî şerhi'l-Mukni'*. 10 Cilt. Riyad: *Dâru Âlimu*'l-*Kütüb, 1423/2003.*

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed. *el-İstihrâc li-ahkâmi'l-Harâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1405/1985.

İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled*. Kitabü'l-Emvâl.* thk. Şâkir Zîb Feyyâz. 3 Cilt. Riyâd: Merkezü*'l-Melik* Faysal *li'l*-Buhûsi *ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, 1. Basım, 1406/1986.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed el-Halebî. *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*. 12. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1415/1995.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-Zeheb*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü İbni Kesîr. 1. Basım, 1408/1988.

Kallek, Cengiz. *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 4. Basım, 2018.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1406/1986.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer. *er-Risâletü'l-Müstetrafe li-Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1414/1993.

Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer. *Kitâbü'l-Harâc ve Sınâ'ati'l-Kitâbe*. Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1981.

Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1405/1985.

Öner, Abdulkerim. *Beytülmâl (Devlet Hazinesi)*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2019.

Özsoy, İsmail. "Faiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/110-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Muhtârü's-Sıhâh*. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1986.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg. *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1420/2000.

Sâlihî, Ebû Abdillâh Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadîs*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. 2. Basım, *1417/1996.*

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabakâtü'l-Huffâz*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1. Basım, 1403/1983.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1418/1997.

Useymîn, Sâlih b. Abdülazîz. *Teshîlü's-Sâbile li-Mürîdi Ma'rifeti'l-Hanâbile*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2000.

Yahyâ b. Âdem, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Âdem. *Kitâbü'l-Harâc*. Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 2. Basım, 1384.

Yaman, Ahmet. "Seleb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/398-399. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Yıldırım, Ahmet. "İbn Zencûye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/462-463. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müsessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1405/1985.

Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A'lâm Kâmûsü Terâcîm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmi lil-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Zübeyrî, Velîd, vd. *el-Mevsûatü'l-Müyessere fî Terâcimi Eimmeti't-Tefsîr ve'l-İkra ve'n-Nahv ve'l-Luga*. 3 Cilt. Medine: Mecelletü'l-Hikme, 1. Basım, 1424/2003.